

УДК 766

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-2-9>

Віктор МИХАЛЕВИЧ,
orcid.org/0000-0003-4847-5833
кандидат культурології, доцент,
доцент кафедри образотворчого мистецтва
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) v.mykhalevych@kubg.edu.ua

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ КАРИКАТУРИ ВИКРИВАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ НА ШПАЛЬТАХ САТИРИЧНОГО ЧАСОПISУ «ЧЕРВОНИЙ ПЕРЕЦЬ» МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У статті досліджена сатирична графіка часопису «Червоний перець» як відображення недоліків радянського ладу в Україні 20–30-х років ХХ століття. У даних карикатурах порушені такі злободенні економічні та соціальні теми, як: розкрадання державного майна, антиалкогольна кампанія, ліквідація неписьменності (лікнеп), проблеми міського побуту, боротьба з бюрократією, хабарництвом, «куркулями», «непманами», «контрреволюціонерами», проституцією, «кооператорами» тощо. Завдяки дотепному гумору та якій гострій карикатурі журнал став популярним серед масового читача України, але водночас часто підпадав під тиск цензури.

У дослідженні наведено зразки сатиричної графіки провідних художників «Червоного перцю»: Л. Гольмана, С. Зальцера, Л. Каплана, С. Самума, А. Петрицького, Б. Фрідкіна. Твори перелічених митців вирізняються оригінальними сюжетами та майстерним графічним виконанням.

Проаналізовано, що сатирична графіка журналу «Червоний перець» відображає мистецькі течії початку ХХ століття: конструктивізм, неопримітивізм, кубофутуризм, експресіонізм тощо. Це, у свою чергу, дало поштовх для розвитку української карикатури 20–30-х років. Підкреслено, що однією з головних особливостей графічного контенту «Червоного перцю» є плакатний вигляд ілюстрацій. Художники часопису в сатиричній графіці для більшого ефекту використовують різні прийоми, як-от: гротескність, гіперболізація, контраст форм, порівняння та зіставлення образів тощо. Популярними засобами побудови гумористичної ілюстрації, яким користуються митці видання, є диптих та комікс.

У статті простежено художнє оформлення журналу «Червоний перець». Зазначено, що на титулі часопису зазвичай розміщували яскраву плакатну карикатуру. Обкладинка мала впізнаваний логотип-назву, що гармонійно komponувався з титульною ілюстрацією. Загалом журнал вирізняється гармонійним поєднанням текстового та графічного матеріалу.

Ключові слова: «Червоний перець», сатиричне видання, графіка, карикатура, ілюстрація, художнє оформлення.

Viktor MYKHALEVYCH,
orcid.org/0000-0003-4847-5833
Candidate of Cultural Studies, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Fine Arts
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) v.mykhalevych@kubg.edu.ua

ARTISTIC FEATURES OF A CARICATURE OF AN EXPOSING CHARACTER ON THE PAGES OF THE SATIRICAL MAGAZINE “CHERVONYI PERETS” IN THE INTERWAR PERIOD

The article examines the satirical graphics of the magazine “Chervonyi perets” as a reflection of the shortcomings of the Soviet system in Ukraine in the 1920–1930’s. These caricatures raise such topical economic and social themes: theft of state property, anti-alcohol campaign, elimination of illiteracy (liknep), problems of urban life, fight against bureaucracy, bribery, “kulaks”, “nepmans”, “counter-revolutionaries”, prostitution, “cooperators”, etc. Thanks to witty humor and high-quality sharp caricature, the magazine became popular among the mass readers of Ukraine, but often was censored.

The study presents samples of satirical graphics of leading artists of the “Chervonyi perets”: L. Holman, S. Zaltser, L. Kaplan, S. Samum, A. Petrytskyi, B. Fridkin. The works of these artists are distinguished by original plots and masterful graphic execution.

It is analyzed that the satirical graphics of the aforementioned magazine reflect the artistic trends of the early XX century: constructivism, neo-primitivism, cubofuturism, expressionism and others. This, in turn, gave impetus to the development of Ukrainian caricature in the 1920’s and 1930’s. It was emphasized that one of the main features of the

graphic content of the “Chervonyi perets” is the poster look of the illustrations. The artists of the magazine use various techniques in satirical graphics for greater effect: grotesqueness, hyperbolization, contrast of forms, comparison and juxtaposition of images, etc. Diptychs and comics are popular means of constructing humorous illustrations used by the artists of edition.

The artistic design of the “Chervonyi perets” is traced the article. It is noted that a bright poster caricature was usually placed on the title of the magazine. The cover had a recognizable logo-name, which was harmoniously arranged with the title illustration. In general, the magazine has a harmonious combination of text and graphics.

Key words: “Chervonyi perets”, artist satirical edition, graphics, caricature, illustration, decoration.

Постановка проблеми. 20–30-ті рр. ХХ ст. стали періодом виникнення, розквіту, а згодом жорсткого цензурування радянської сатиричної періодики. Гумористичні видання стали важливим елементом пропаганди нової більшовицької влади в Україні.

На теренах колишньої Української Радянської Соціалістичної Республіки міжвоєнного періоду найбільш відомим і популярним сатиричним журналом був харківський «Червоний перець». Чимало відомих українських карикатуристів ті культурних діячів починали свою діяльність саме в цьому часописі.

Водночас із відвертою пропагандою авторам «Червоного перцю» вдавалося критикувати системні недоліки радянського ладу (бюрократія, алкоголізм, розкрадання державного майна тощо), що було ризиковано, зважаючи на жорстку цензуру сталінського режиму.

Нас цікавить графічний складник «Червоного перцю» як найважливіша частина ілюстрованого сатиричного видання.

Загалом радянська карикатура вирізняється наочними образами та розрахована на масового читача. Унікальність сатиричної графіки журналу полягала в тому, що авторам вдавалося балансувати між дотриманням провідної партійної лінії та присвячуванням ілюстрацій злободенним політичним, економічним і соціальним темам. Водночас у журнальній графіці «Червоного перцю» відбилися прогресивні шукання митців тієї доби. Це проявляється в застосованому художниками арсеналі різноманітних авангардних течій та поєднанні різних мистецьких стилів, що вплинуло на розвиток української карикатури 20–30-х рр.

За якістю ілюстративного контенту харківський часопис «Червоний перець» можна поставити на один рівень із провідними європейськими сатиричними журналами того ж часу: нім. «Сімплісісимумом», фр. «Шаріварі» й англ. «Панчем».

Однак у мистецтвознавчій літературі сатирична ілюстрація журналу «Червоний перець», що мала критичний зміст стосовно радянського режиму 20–30-х рр. ХХ ст. та високий художній рівень, особливо не бралася до уваги, окрім поодиноких студій. Також поза увагою залишилося художнє

оформлення видання, яке є яскравим прикладом журнального дизайну першої половини ХХ ст.

Отже, ми вважаємо, що для розуміння традицій та впливів на розвиток журнальної ілюстрації та дизайну України графічний контент «Червоного перцю» нині важливо дослідити більш детально.

Аналіз досліджень. Для нашої статті виявилися важливими дослідження сатиричної графіки радянської гумористичної періодики Д. Горбачова, А. Капелюшного та М. Фіголя, однак дані автори писали свої наукові доробки в часи жорсткої цензури СРСР, що позначилось на результатах їхньої роботи. Аналіз творчості ключових карикатуристів «Червоного перцю» знаходимо в мистецтвознавчих статтях Д. Метницької й О. Роготченко. Цінними є історичні та журналістські праці стосовно пропагандистської ілюстрації «Червоного перцю» Л. Гриневич, І. Зикун, К. Кузіної, А. Покляцької й І. Собокар.

Мета статті – проаналізувати графічні та змістові особливості графічного матеріалу сатиричного часопису «Червоний перець», які стосуються висвітлення проблем радянського режиму 20–30-х рр. ХХ ст. Дослідити художнє оформлення даного журналу.

Виклад основного матеріалу. Сатиричний україномовний часопис «Червоний перець» видавався в Харкові (тодішня столиця України). У 1922 р. під керівництвом та редагуванням В. Еллана-Блакитного й Остапа Вишні вийшло через економічну скруту лише два номери, а в 1927–1934 рр. журнал відновили як двотижневик до робочої газети «Пролетарий».

Цільовою аудиторією часопису передбачався робочий клас. За допомогою традицій української народної творчості та гумору журнал намагалися зробити близьким до українського масового читача. Сатира журналу була направлена проти дореволюційного «старого ладу», міщанства та буржуазії, релігії та забобонів, національних проявів тощо. На сторінках часопису викривали «куркулів», «непманів», «контрреволюціонерів», «кооператорів», інші «антирадянські елементи». У 1930-х рр. у «Червоному перці» з'являються теми заклик до колективізації, чистки державного апарату та боротьби із «лженаукою». Пара-

тельно автори, що друкувалися в часописі, висвітлювали в досить гострій формі «окремі недоліки» радянської дійсності: розкрадання державного майна, алкоголізм, бюрократизм, хабарництво, спекуляцію, prostitucію, неписьменність, погану міську інфраструктуру тощо. Особливо яскраво ці теми проявлялися в сатиричній графіці часопису.

А. Капелюшний під час проведення аналізу структури гумористичної ілюстрації «Червоного перцю» зазначає: «У 1927 р. тут, як правило, вміщували малюнки на «внутрішні» теми, малюнки, що розвінчували пережитки у свідомості окремих людей, недоліки в галузі культури, освіти, торгівлі, житлового будівництва, а також карикатури, присвячені окремим явищам, котрі мають сезонний характер» (Капелюшний, 1986: 19).

Треба підкреслити, що, незважаючи на виявлення відповідних недоліків радянської системи, сатирична преса зберігає абсолютне табу на критику внутрішньої та зовнішньої державної політики, тогочасних лідерів партії та комуністичного курсу.

Стосовно цього Н. Зикун зазначає: «Попри те, що завданнями робітничих газет декларувалося викриття «з більшовицькою рішучістю та послідовністю» «хиб радянського апарату» («Робітник». 1 листопада 1925 р. № 1. С. 1), свобода критики редакцій і авторів поширювалася лише на ворогів революції та на дрібні вади пересічних будівників нового суспільного ладу» (Зикун, 2016: 28).

Перед тим як перейти до аналізу саме ілюстрацій часопису «Червоний перець», простежимо особливості художнього оформлення видання

Для обкладинки журналу призначалася текстова та візуальна інформація про ключові події суспільно-політичного життя з метою справити на читача максимальне враження. На титулі розміщували сторінкову карикатуру маніфестально-плакатного рішення з актуальною темою, яка могла набувати подальшого розвитку на наступних сторінках номеру. Такий підхід застосовували для тематичних номерів. У цих випусках зазвичай додається назва теми (напр.: «Перевиборний», «Спеціальний транспортний», «Спеціальний технічний» тощо), яка розміщується вертикально ліворуч від титульної ілюстрації. Карикатуру на всю шпальту друкували і на четвертій сторінці. Так звана «шапка» обкладинки «Червоного перцю» – назва журналу, вона ж логотип. У перших двох номерах поряд із назвою був кумедний персонаж із перцем. Згодом графіку назви-логотипа переробили, вона практично не змінювалася: крупний чорний брусковий шрифт для слова

«перець», у середині якого на білій діагональній плашці було розміщено червоним кольором та прописом слово «червоний». Іноді логотип міг зменшуватися залежно від композиції головної ілюстрації. Тільки в останній рік видання логотип почав видозмінюватися з номера в номер, а саме: міняли колір, шрифт, інтерліньяж тощо. Часопис був кольоровий, формату 35 x 25 см.; у середньому на 12 сторінок; текст набирався гарнітурою класу антиква. У журналі була художня верстка з великою кількістю рисунків, які мали різноманітний формат (сторінкові, розворотні, заставочні тощо). Видання практично не мало додаткових декоративних елементів.

Перейдемо безпосередньо до розгляду ілюстрацій.

Один із головних художніх впливів на радянську карикатуру 20–30-х рр. справив конструктивізм. У міжвоєнний період радянська сатирична графіка набуває плакатного вигляду агітації, що підкріплюється текстом-лозунгом, або гаслом. Цей лозунг сам собою може мати художнє оформлення. А. Капелюшний стосовно ілюстративного контенту журналу зазначив: «Карикатури вже не відіграють ролі ілюстрації до текстового задуму, як це було раніше» (Капелюшний, 1986: 15). Щодо цього Д. Метельницька зазначає: «Вочевидь, ця особливість сягає революційних часів, коли особливого розвитку набув плакат, де ілюстративна частина мислилася художниками виключно у поєднанні з текстом чи певним лозунгом» (Метельницька, 2016: 1444).

Сатирична ілюстрація «Червоного перцю» супроводжувалась дотепним підписом, що розкривав зміст малюнка. Підписи могли бути у формі діалогу між героями карикатури. У серіях карикатур завдяки художнім засобам (гіперболізація, контраст форм) застосовували прийом зіставлення: добро – зло, свій – чужий. Дослідник А. Покляцька зауважує: «Основним прийомом зображення героїв карикатур було їх протиставлення: робітники та селяни зображувалися сильними, мужніми, стрункими й привабливими, натовість «буржуазія», «західні агенти», «непмани» і «священнослужителі» показані спотвореними, непривабливими, з пихатим виразом обличчя та великим черевом. Таким чином, уже на рівні візуалізації створювався негативний збірний образ «ворога радянської держави та соціалістичного будівництва»» (Покляцька, 2015: 156).

У карикатуристів видання популярним є розміщення персонажів ілюстрацій у кабінетах, цехах, за прилавками. Іноді художники часопису для досягнення комічного ефекту використовували

вали фото в поєднанні з малюнком (колаж). Також митці нерідко будували серії кадрів на зразок коміксу для поступового сприйняття певної ілюстрованої дії реципієнтом.

Щодо візуального контенту «Червоного перцю» науковець І. Собокар підкреслює: «Сатиричний малюнок, плакат, фотомонтаж включені як найважливіша складова в загальний комплекс засобів, що їх спрямовує журнал на посилення активності читацької аудиторії у сприйнятті інформації, її подальшому аналізу та кореляції тих чи інших дій» (Собокар, 2016: 130).

У карикатурах художників до видання можна знайти традиції реалізму та модерну, однак загалом простежуються впливи новітніх течій у мистецтві початку ХХ ст., а саме: конструктивізм, неопримітивізм, кубофутуризм, експресіонізм тощо.

Наведемо найхарактерніші, на нашу думку, приклади карикатур художників «Червоного перцю», у яких простежується критика деяких аспектів радянського ладу та наявне цікаве графічне рішення.

У «Червоному перці» не уникали такої теми, як проституція, що було вкрай незручним явищем для нового більшовицького режиму. Наприклад, ілюстрація Л. Гольмана «Можливо» (№ 16, 1928 р.) демонструє нічну сцену, коли дівчата, які чекають на клієнтів, пізнають у перехожому члена комісії з боротьби із проституцією. У даному рисунку художник вміло передає настрої силуетами персонажів. Відразу та ворожість до куркулів графік відтворює в карикатурі «Добра няня» (№ № 18–19, 1930 р.): шкідник-куркуль у повний зріст зі зв'язаним оскалом намагається перегодувати бідне дитя. Чорний контур фігури чоловіка намальований різкими експресивними мазками та прямими лініями.

Завдяки контрастним геометричним плямам, найчастіше чорним, композиції Л. Гольмана виглядають контрастними та декоративними. Загалом манера художника експресивна, нагадує твори Е. Кірхнера.

С. Зальцер неодноразово висвітлює тему алкоголізму. Кубофутуристичне трактування художника надає даній тематиці особливого вигляду. Наприклад, карикатура «Весняні подихи» (№ 8, 1928 р.), у якій продемонстровано пияк і усі атрибути типового застілля. Таке враження, що все в ілюстрації ніби складається з окремих частин конструктора.

Тема проблем радянського спорту висвітлена в карикатурі С. Зальцера «Перше місце» (№ 16, 1928 р.), де тренер нарікає підлеглому, що той дис-

тав лише друге місце. Проте карикатура пояснює, що за тих жахливих умов, у яких перебувала українська команда в Москві, було нереально вийти в лідери. Ілюстрація у звичній для С. Зальцера манері складається з геометризованих тіл персонажів, що розміщені як орнамент по всій площині зображення.

Твори С. Зальцера позначені традиціями конструктивізму, кубофутуризму й експресіонізму, де образи утворюються з геометризованих ліній та форм, зображені крупним планом, нерідко кадровані та мають вивернуту перспективу. Треба зазначити, що майже вся графіка С. Зальцера в «Червоному перці» – чорно-біла. Така монохромія ще більше підкреслює геометризм форм у творах митця.

Хоча назва ілюстрації Л. Каплана «Київські бюрократи» (№ 2, 1934 р.) говорить сама за себе, але автор спромігся в неї додати долю еротизму, що нагадує твори Ф. Буше. У кабінеті молода співробітниця, вигибаючись, каже: «Весна прийшла», – на що начальник відповідає: «Зареєструйте, передрукуйте <...>». Світла акварельна техніка художника утворює в даній ілюстрації відчуття простору та легкості. Спосіб багатокadroвості митець застосовує в аркуші «Слово й діло» (№ 16, 1928 р.). Композиція складається з п'яти кадрів: у центральному рисунку експресивно зображено групу архітекторів, що сперечаються стосовно майбутньої будівлі, а з боків розміщені рисунки проєктів різноманітних будинків, найгірший із яких є реальним результатом роботи поганих працівників. Засилля начальства художник дотепно проявив у карикатурі «Учот» (№ 6, 1928 р.): у центрі композиції трудиться єдиний працівник, а навколо безліч начальників із кабінетними табличками. У цьому рисунку карикатурист вдало акцентує головного персонажа червоною фарбою, тоді як усіх інших заливає сіро-блакитним кольором.

Сатиричні твори Л. Каплана виконані в різноманітній стилістиці. Це можуть бути традиції бойчукізму, що несуть у собі риси монументальності. Також у творах митця спостерігаються імпресіоністична палітра й експресивна динаміка лінії.

У своїх карикатурах художник С. Самум найчастіше застосовував реалістичну подачу образів, обмежувався невеликою зміною прикмет обличчя та постатей персонажів.

Мінімалістично створена карикатуристом композиція «Дві черги» (№ 3, 1931 р.), поділена вертикально навпіл: в одній частині тягнеться черга на ремонт пошкоджених тракторів, а в іншій – черга до слідчого чиновників-шкідників.

У наступній карикатурі графіка «Хитрий покупець» (№ № 17–18, 1931 р.) перед нами постає продавець за прилавком та покупець, що бажає придбати сьогоднішню ковбасу за вчорашньою ціною. У даному зразку, що відрізняється плакатністю, художник досить реалістично пророблює деталі композиції: героїв, одяг, товари на прилавку тощо. Відразливого кооператора митець малює в ілюстрації «Сила звички» (№ 13, 1930 р.): негативний характер персонажа С. Самум яскраво передає завдяки нахабній позі героя із цигаркою в руці та хитруватій посмішці.

У наступного художника «Червоного перцю» А. Петрицького домінують багатофігурні та панорамні композиції, манера виконання умовна, фігури гіпертрофовані. Завдяки м'якому графітному олівцю та комбінуванню акварелі з тушшю твори художника виглядають живописними.

Казковістю та декоративністю наповнена сатирична ілюстрація А. Петрицького «Дельфінізація водного транспорту» (№ № 7–8, 1931 р.). У даній карикатурі художник представляє дотепну фантазію, коли рибалки, які не мають моторних човнів, змушені впрягати дельфінів. Цей аркуш відрізняється динамізмом та гармонійною кольоровою гамою. У титульній карикатурі «За онучу – збили бучу» (№ 7, 1928 р.) графік фокусує увагу на проблемі постійних базікань замість справ: на нараді обговорюють виробництво взуття, хоча справжніх експертів серед присутніх немає. Завдяки експресивній манері художник підкреслює нервові рухи персонажів, що вносять комізм та підсилюють абсурд ситуації.

Стосовно графічної манери А. Петрицького науковець Д. Метельницька зауважує: «<...> У журнально-книжковій спадщині творця спостерігається рух від модерну до панівних течій постреволюційного мистецтва, зокрема до конструктивізму, експресіонізму» (Метельницька, 2017: 111).

Карикатури останнього художника, творчість якого ми наведемо, – Б. Фрідкіна в міру експресивні, часто насичені багатофігурними динамічними композиціями, наповненими різними комічними сценами. Художник точними невимушеними лініями створює своїх гротескних героїв та вдало застосовує обмежену кольорову палітру.

Тему алкоголізму художник гротескно проілюстрував у карикатурі «Вихід комісії після обслідування 276-ї пивної» (№ 3, 1928 р.): рисунок заповнений п'яними членами горе-комісії, які хаотично пересуваються в усі боки та нагадують мурах. Динамізмом наповнена карикатура митця «Думки здійснюються» (№ 17, 1928 р.), що демонструє

проблеми міського побуту, а саме дорожнього руху Харкова 20-х рр.: крупним планом показано аварію автівки з візком, де все змішалось – люди, конячка, уламки тощо. Цинічний бюрократизм у поєднанні із психологічним контрастом персонажів художник зображає у трагікомічній титульній ілюстрації «По суті» (№ 3, 1939 р.): у центрі композиції змалювана крупна фігура хлопчика-сироти, оточена з усіх боків бюрократами. Графік нерідко вдається до коміксу, як, наприклад, у карикатурі, що показує виробничий брак, «Рейс перший, він же останній» (№ 18, 1928 р.): на чотирьох кадрах ми поступово спостерігаємо, як під велосипедистом руйнується велосипед.

Жорстка цензура більшовицького режиму не могла не помітити критику «окремих недоліків» радянської дійсності авторами «Червоного перцю». Унаслідок репресій журнал припинив своє існування. «Червоний перець» став попередником сучасного українського часопису «Перець», що успадкував найкращі традиції його сатиричної графіки, починаючи із 20–30-х рр. ХХ ст.

Висновки. Незважаючи на гостру сатиру карикатур журналу «Червоний перець», автори здебільшого висміюють суспільні явища, спираючись на чинну політику комуністичної партії. Паралельно карикатуристам вдавалося талановито відобразити недоліки самої радянської системи.

Карикатури часопису «Червоний перець», попри особливості індивідуальних манер художників, мають спільні ознаки:

- образно-тематичний репертуар – висвітлення соціальних та побутових проблем, що мають локальні межі;
- композиційна єдність текстового та графічного елементів;
- плакатна подача сатиричної графіки, де тексти мають агітаційний, лозунговий і нерідко панівний характер;
- митці застосовують засоби, характерні для різних течій модернізму;
- рисунки позначені конструктивістською естетикою й абстрактною умовністю, з поодиноким зверненням до реалістичної, деталізованої манери виконання;
- карикатури наповнені гротескністю та гіперболізацією образів, ґрунтуються на гострій іронії та їдкому сарказмові, водночас гармонійно поєднуються одна з одною;
- ключовим елементом в оформленні обкладинки часопису виступає титульна карикатура, що мала маніфестально-плакатне рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Горбачов Д. Романтика і артистизм. *Мистецтво*. Київ, 1966. № 4. С. 9–13.
2. Гриневич Л. Голод 1928–1929 рр. у радянській Україні : монографія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 435 с.
3. Зикун Н. Українська газетна сатирична публіцистика радянської доби як ідеологічно-пропагандистський інструмент. *Образ*. Суми, 2016. № 1. С. 27–36.
4. Капелюшний А. Сатиричний журнал «Червоний перець». Львів : Вища школа, 1986. 144 с.
5. Кузіна К. ОДПУ/НКВС у радянському плакаті та карикатурі (1930-ті – початок 1940-х рр.). З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. Київ – Харків, 2019. № 1 (51). С. 220–264.
6. Метельницька Д. Журнальна графіка та книжкова ілюстрація Анатолія Петрицького (1920–1930-ті рр.). *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2017. № 5. С. 101–112.
7. Метельницька Д. Сатирична графіка Анатолія Петрицького до журналу «Червоний перець» (1927–1928). *Народознавчі зошити*. Львів, 2016. № 6. С. 1442–1455.
8. Покляцька А. Карикатура в радянських сатиричних журналах 1920–1930-х рр. як елемент формування «нового побуту» у СРСР. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. 2015. № 23. С. 154–158.
9. Роготченко О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм. Київ : Фенікс, 2007. 608 с.
10. Собокар І. Роль карикатури в контексті діяльності сатиричного журналу «Червоний перець» початкового періоду. *Держава та регіони*. Запоріжжя, 2016. № 3. С. 127–131.
11. Фіголь М. Політична сатира в українському мистецтві XIX – початку XX ст. : короткий нарис. Київ : Мистецтво, 1974. 56 с.

REFERENCES

1. Horbachov D. Romantyka i artystyzm. [Romance and artistry]. *Mystetstvo*. Kyiv, 1966. № 4. P. 9–13. [in Ukrainian].
2. Hrynevych L. Holod 1928–1929 rr. u radianskii Ukraini. [Famine of 1928–1929 in soviet Ukraine]. Kyiv: Institute of history of Ukraine, 2013. 435 p. [in Ukrainian].
3. Zykun N. Ukrainiska hazetna satyrychna publitsystyka radianskoi doby yak ideolohichno-propahandystskyi instrument. [Ukrainian Newspaper Satiric Publicism of the Soviet Era as Ideological Propagandist Instrument]. *Obraz*. Sumy, 2016. № 1. P. 27–36. [in Ukrainian].
4. Kapeliushnyi A. O. Satyrychnyi zhurnal “Chervonyi perets”. [Satirical magazine “Chervonyi Perets”]. – Lviv: Vyshcha shkola, 1986. 144 p. [in Ukrainian].
5. Kuzina K. ODPUNKVS u radianskomu plakati ta karykaturi (1930-ti – pochatok 1940-kh rr.). [ODPU/NKVD in the Soviet poster and caricature (1930s and early 1940s)]. *Z arkhiviv VUCHK – HPU – NKVD – KHB*. Kyiv – Kharkiv, 2019. № 1 (51) 2019 r. P. 220–264. [in Ukrainian].
6. Metelnytska D. H. Zhurnalna hrafika ta knyzhkova iliustratsiia Anatoliia Petrytskoho (1920–1930-ti roky). [Magazine graphics and book illustration of Anatoly Petrytskyi (1920–1930’s)]. *HDADM Bulletin*. Kharkiv, 2017. № 5. P. 101–112. [in Ukrainian].
7. Metelnytska D. Satyrychna hrafika Anatoliia Petrytskoho do zhurnalu “Chervonyi perets” (1927–1928). [The satirical graphics of Anatoly Petrytskyi to the magazine “Chervonyi Perets” (1927–1928)]. *Narodoznnavchi zoshyty*. Lviv, 2016. № 6. P. 1442–1455. [in Ukrainian].
8. Pokliatska A. I. Karykatura v radianskykh satyrychnykh zhurnalakh 1920–1930-kh rr. yak element formuvannia “novoho pobutu” v SRSR. [Caricature in the soviet satirical magazine in 1920–1930’s as the element of creating “new everyday life” in the USSR]. *Scientific notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University*. Vinnytsia, 2015. № 23. P. 154–158. [in Ukrainian].
9. Rohotchenko O. O. Sotsialistychnyi realizm i totalitaryzm. [Socialist realism and totalitarianism]. Kyiv : FENIKS, 2007. 608 p. [in Ukrainian].
10. Sobokar I. I. Rol karykatury v konteksti diialnosti satyrychnoho zhurnalu “Chervonyi perets” pochatkovoho periodu. [Role of Caricature in the Context of Activity of Satiric Magazine of “Red Pepper” Initial Period]. *Derzhava ta rehiony. Zaporizhzhia*, 2016. № 3. P. 127–131. [in Ukrainian].
11. Fihol M. P. Politychna satyra v ukrainskomu mystetstvi XIX – pochatku XX stolittia: Korotkyi narys. [Political satire in Ukrainian art of the XIX – early XX century: A short essay.]. Kyiv: *Mystetstvo*, 1974. 56 p. [in Ukrainian].